

Jernej Hozjan

DEKOLONIZACIJA AFRIKE

1. UVOD

Dekolonizacijo lahko brez dvoma opredelimo kot eno izmed najpomembnejših sprememb, ki so vodile - in ki še vodijo - k velikim procesom v svetovni zgodovini. Bila je rezultat in posledica številnih dejavnikov, med katere je treba šteti vsekakor odpor koloniziranih ljudstev, antikolonialno revolucijo z različnimi odtenki in različno intenzivnostjo v dokaj različnih okoliščinah. Razpadu svetovnega kolonialnega sistema pa so botrovali še drugi razlogi. Številne nove države pokolonialnega sistema so dobile neodvisnost, ne da bi se morale zanjo kdove kako boriti in potegovati. To pomeni, da dekolonizacija ni bila vedno in nujno le rezultat aktivnega ali celo oboroženega odpora koloniziranih ljudstev. Šlo je tudi za objektivni proces razpadanja kolonialnih sistemov posameznih kolonialnih metropol, ki mu je treba iskati vzroke v metropolah samih, pa tudi v širšem kompleksu mednarodnih odnosov. Ni pa bilo malo ljudstev, pravzaprav jih je bila kar velika večina, ki so se dokopala do neodvisnosti s skrajnimi napori in z velikimi težavami.

To pomeni, da je bilo razpadanje kolonialnih sistemov zelo zapleteno, neenakomerno in v posebnih okoliščinah izredno zavirano, medtem ko se v drugih kolonialne sile niso brezpogojno upirale vsaj relativni politični osvoboditvi kolonij. Dekolonizacija in antikolonialna revolucija sta vsekakor paralelna procesa, se časovno ujemata in sta vsestransko prepletena, vendar je ločitev na odkrit antikolonialni boj in na objektivne razloge ali celo na neizogibnost dekolonizacije nujen element analize. Brez tega bi nam ostale prikriti bistvene posebnosti sicer celovitega toka sodobne zgodovine, ki je imel dokaj različne pojavne oblike. Nikakor ne smemo pozabiti, da je bil proces dekolonizacije močno zapleten kljub mnogim okoliščinam, ki so ga pospeševale. Na eni strani ni bilo mogoče pretrgati kolonialnih vezi samo s spremembo političnega statusa nekdanjih kolonij, zgolj z deklarativno neodvisnostjo. Pogosto se je kolonializem nadaljeval v neokolonializmu, zlasti z novimi oblikami odvisnosti. Težave v vodstvu novih držav pokolonialnega tipa glede notranje homogenizacije in politične stabilnosti, posebno pa veliki gospodarski problemi so bili podlaga za neokolonializem.

2. SEVERNA AFRIKA

S tem so mišljene predvsem države Magreba, se pravi Maroko, Alžirija, Tunizija, Libija, Egipt, tako da se bo v tem poglavju razvoj neodvisnosti nanašal predvsem nanje. Te države so bile v večini pod okriljem francoskega kolonialnega sistema razen Egipta, ki je spadal pod britanski imperij, in pa Libije, ki jo je priključila Italija. V tako imenovani francoski severni Afriki so se začela gibanja za narodno osvoboditev, ki je bilo najmočnejše v Alžiriji, kjer je zahtevalo tudi rešitev socialnega vprašanja. To bi lahko ogrozilo Francijo, saj je bila Alžirija sestavni del francoske države in je imela svoje poslance v francoskem parlamentu. Tunizija in Maroko sta bila le koloniji in njuna neodvisnost za Francijo ne bi bila takšen hendikep. Tako

je Tunizija dobila notranjo avtonomijo že leta 1954, Francija pa je ostala v njej navzoča in maršal Juin generalni rezident. Maroko je to dosegel po zadušeni vstaji leta 1956.¹

V Alžiriji so 1. novembra 1954 izbruhnile velike vstajniške manifestacije in dobro organizirane akcije po vsej državi, žarišč vstaje je bilo 30. Dogajale so se najrazličnejše stvari. Najpogostejši so bili požigi, atentati, vpadi terorističnih organizacij. Ubitih je bilo nekaj Evropejcev in francoska vlada je tja poslala več bataljonov padalcev, na jug pa, kjer je bilo središče vstaje, tujsko legijo. Za pomoč vstajnikom je obdolžila Egipt. Nemiri v Alžiriji naj bi ustrezali notranjim zadevam dežele, le te pa so vsilili francoski imperialisti.² Alžirsko osvobodilno gibanje je imelo široko podlago med množicami, tudi med delavci, ki so emigrirali v Francijo, v revolucionarnem gibanju pa je bil močno prisoten islamski element. Vendar so se revolucionarji sporazumeli, da se prvotno borijo za uničenje kolonializma in ne proti drugi religiji.³ Za Francijo je bila alžirska kolonialna vojna velika preizkušnja. Vojno so zapletali številni francoski kolonisti, ki so imeli v rokah gospodarsko, družbeno in politično vladajoče pozicije. Najbolj vneti zagovorniki francoske Alžirije so poskušali na vsak način, tudi z represivnimi metodami prekiniti osvobodilni boj Alžircev, vendar so pripeljali Francijo na rob državljanske vojne.⁴

Razrešitev mnogih problemov je prišla šele z avtoriteto generala Charlesa de Gaulla, ki je leta 1958 postal vnovič ministrski predsednik z vsemi pooblastili, v decembru istega leta pa predsednik francoske republike. Nova ustava, ki je dala predsedniku republike velika pooblastila, je razglasila tudi pravico kolonij, da o svoji neodvisnosti odločajo same, je pa Francija dala do znanja, da glasovanje za popolno in takojšnjo neodvisnost pomeni izločitev in osamitev iz francoske skupnosti, kar je bila nova oblika povezave Francije z njenimi kolonijami. Prekinitev je pomenila mnogo stvari: konec preferencialne tarife v trgovini s Francijo in po njej s celotno evropsko gospodarsko skupnostjo, konec gospodarske pomoči, tehnične pomoči itd.⁵

Alžirsko osvobodilno gibanje je moralo kljub vsemu bojevati dolgo in krvavo vojno za neodvisnost. Francija je v Alžiriji vodila protislovno politiko, pričakovala je, da bo Alžirija postala dejansko del Francije, vendar ji še na misel ni prišlo, da bi večinskemu arabskemu prebivalstvu podelila pravice, enakovredne tistim, ki so jih imeli Francozi. Vsa gibanja, ki so težila tako k neodvisnosti kot tudi k zagotovitvi državljskih pravic, je Francija brezkompromisno zatirala.⁶ Sredi maja 1955 je morala Francija razširiti izredno stanje skoraj na vso Alžirijo. Žandarmerija se je povečala na 100000 mož, okrepili so vojsko in letalstvo, pomnožili pa so tudi enote domačinov. Upor je bil izjemno močan v revnih in zapuščenih predelih.⁷ V Alžiriji je bil 1. julij 1962 referendum, na katerem je 99,97% volilcev glasovalo za neodvisnost Alžirije. 3. julija je Charles de Gaulle razglasil neodvisnost Alžirije. Francoski narod je priznal pravico prebivalstva Alžirije, da odloča o svojem razmerju do francoske republike, zato je Francija slovesno priznala neodvisnost Alžirije. Začasna alžirska vlada se je preselila v Alžir. V samem vodstvu alžirskega osvobodilnega gibanja je prihajalo do sporov.⁸

¹ Metod Mikuž, Svet po vojni 1945-57, Cankarjeva založba Ljubljana 1983, str. 269.

² Prav tam.

³ Eric Hobsbawm, Čas skrajnosti, Znanstveno in publicistično središče Ljubljana 2000, str. 165.

⁴ Stane Južnič, Kolonializem in dekolonizacija, Založba Obzorja Maribor 1980, str. 180.

⁵ Stane Južnič, Kolonializem in dekolonizacija, Založba Obzorja Maribor 1980, str. 180.

⁶ Prav tam, str. 229.

⁷ Metod Mikuž, Svet po vojni 1945-57, Cankarjeva založba Ljubljana 1983, str. 269-270.

⁸ Prav tam.

Nepopustljivost Francije se je pred tem kazala na različne načine. Zaprli so celo močno kompromisnega politika Ferhata Abasa, ki je bil spravljiv in od obeh strani spoštovan intelektualec. Vendar je postalo Francozom sčasoma jasno, da s politiko represije ne bodo dosegli želene priljubljenosti med alžirskim narodom, postalo jim je jasno, da so njihova stališča prenapeta in so kasneje pristali na koncesije, zapornike pa so izpustili. Ferhat Abas je organiziral AML (Amis du Manifeste et de la Liberte, Prijatelje manifesta in svobode) in njegova organizacija je po načelih omenjenega manifesta hitro rasla. Francoska vlada pa je imela dokaj nedoločeno stališče, evropski naseljenci so stalno pripravljali provokacije, kar je privedlo do hudih izgredov. Ti so sprožili splošno represijo: aretacije, številne smrtne obsodbe ter celo požige in bombardiranje naselij. V teh nemirih je bilo ubitih vsaj 400.000 Alžircev in to je bil začetek preobrata v celotni alžirski politiki. Zmerni alžirski politiki so bili potisnjeni v ozadje, situacija je bila zrela za vstajo.⁹

Pot k oboroženi vstaji pa ni bila tako enostavna, kot se zdi na prvi pogled. Med alžirskimi politiki ni bilo dovolj sloge. Oboroženi napadi na Francoze so se začeli že leta 1949, vendar je vstaja izbruhnila z vso močjo šele novembra 1954, ko je še deloval revolucionarni komite enotnosti in akcije, ki so ga vodili »zgodovinski šefi revolucije«, kot so imenovali devet revolucionarnih vodij. Trije so bili ubiti v bojih v času osvobodilne vojne, nekatere so Francozi ujeli, na primer Ahmeda Ben Belo, ki je bil v neodvisni Alžiriji na oblasti v letih 1962-1965, se pravi takoj po osamosvojitvi, pred vojaškim udarom polkovnika Huarija Bumediene. Po vstaji se je oblikovala Fronta nacionalne osvoboditve (FLN). Ta je potem postopoma organizirala narodnoosvobodilno armado.¹⁰ Francosko-alžirska kriza sicer ni dobila mednarodnih razsežnosti. Vsa opozorila domače javnosti so veljala francoski vladi, vse bolj pa je bil za sklenitev miru zainteresiran tudi francoski veliki kapital, ki ga je spopad tako doma kot v Alžiriji močno oviral. Francoska vlada je 3. oktobra 1960 obnovila mirovno pogodbo z alžirskim osvobodilnim gibanjem. Močno je kritizirala 15. zasedanje OZN, ki je septembra 1960 obnovilo mirovno pogodbo z alžirskim osvobodilnim gibanjem. Francozi so poudarili, da samoodločba pomeni mir in da se bo svoboda alžirskih borcev, ko bodo odložili orožje, odločila častno. Nato pa naj bi potekala razprava o celotnem kompleksu samoodločbe. Francozi so prišli v oster spor z OZN, de Gaulle ji je zanikal pravico, da bi se vmešavala v alžirske probleme.¹¹

Francija je celo zadevo pred tem predala v roke evropskim naseljencem in vojaškemu krogu. Tako je postala vojna skrajno brutalna in krvava. Uporabljena sta bila dva sistema represije: mučenje in koncentracijska taborišča. Mučeništvo alžirskega ljudstva je postalo tragično, o čemer nam pričajo številni dokumenti iz tistega časa. Piedes noirs (črne noge), kakor so se imenovali beli francoski priseljenci, so organizirali številne teroristične skupine, ki so pustošile med Alžirci. To je bilo jedro kasnejše zloglasne OAS, organizacije tajne armade. Že leta 1956 je imela Francija v Alžiriji pol milijona vojakov. Po nekaterih podatkih je ta vojna stala Francijo tudi do milijardo frankov na dan. Alžirska fronta nacionalne osvoboditve je leta 1958 vzpostavila začasno vlado Alžirske republike, ki ji je predsedoval Ferhat Abas. S tem ko so postavili na čelo vlade zmernega politika, so hoteli pokazati pripravljenost na pogajanja, vendar celo vlada generala de Gaulla ni pristala na kompromis.¹²

Šele sredi leta 1960 je postalo tej vladi jasno, da se alžirski problem ne bo dal rešiti z vojaškimi posegi. Tudi mednarodni pritisk se je povečal, zlasti visoka stopnja arabske

⁹ Stane Južnič, Kolonializem in dekolonizacija, Založba Obzorja Maribor 1980, str. 229-230.

¹⁰ Prav tam, str. 230.

¹¹ Metod Mikuž, Svet po vojni 1958-63, Cankarjeva založba Ljubljana 1983, str. 162-163.

¹² Stane Južnič, Kolonializem in dekolonizacija, Založba Obzorja Maribor 1980, str. 230.

solidarnosti. Vojaški krogi so na to popuščanje francoske vlade z de Gaullem na čelu takoj reagirali, aprila 1961 so izvedli udar in OAS je uprizoril verigo ubojev in rušenj. Ta upor je zapečatil usodo francoske Alžirije, sami Franciji pa je grozil z odkritim fašizmom. Maja 1961 so se začela pogajanja v Evianu v Švici, nadaljevala pa so se skoraj leto kasneje. Evianski sporazumi so podpisani 1. julija 1962. Alžirija je s tem postala neodvisna in mednarodno priznana država, kar je plačala z osemletno vojno in velikimi človeškimi in materialnimi žrtvami, francoski naseljenci pa so izgubili vse.¹³ Francozi so že od začetka pokazali svoj pravi obraz in niso hlinili nekakšnega spoštovanja do koloniziranega naroda. Alžirijo so odkrito osvojili za Francijo, plodna območja so vključili v sklop Francoske Republike in val priseljencev se je iz Francije vsul brez kakršnegakoli ozira na alžirsko prebivalstvo. Francozi so občasno trdili, da delajo v dobro alžirskega naroda, vendar tega nikdar niso pokazali, prav tako ni navidezna zmernost niti delno vplivala na njihovo politiko, ki je želela vedno bolj okrepiti moč belih naseljencev. Priseljenci – poslovneži, veleposestniki... - so bili zainteresirani za karseda obsežno eksploatacijo Alžirije. Kljub temu, da je bil ta sistem prikrit s francosko kuliso, je popolnoma ustrezal južnoafriškemu in portugalskemu rasističnemu režimu.¹⁴

3. PODSAHARSKA AFRIKA

Pot afriških dežel k neodvisnosti je bil največji politični dogodek druge polovice 20. stoletja. Gibanje se je začelo v angleški zahodni Afriki, se razširilo na francoski del, nato pa še na belgijske in portugalske posesti v vzhodni in osrednji Afriki. Valovi gibanja so trčili ob poslednje ostanke kolonializma in rasizma na ozemlju portugalske južne Afrike. Zgodilo se je veliko pomembnih stvari.¹⁵ Iz dneva v dan je postajalo jasno, da tako, kot so potekale stvari v kolonialnih državah prej, naprej ne gre več. Dogajanje se je že zdavnaj razvijalo nekontrolirano in večini – vsaj tistim, ki so te razmere hoteli videti – je postalo jasno, da je velik del Afrike zdrnil v globok in vse širši družbeni in gospodarski prepad ter da niti ena od starih kolonialnih metod ne funkcionira več. Torej je bil čas za velike spremembe, ki so zajele Afriko, seveda pa tudi ostali svet, ki je budno spremljal dogajanje na tej celini. Ljudje, ki so bili v kolonialnih upravah in ki so bili malo bolj odprti za aktualne razmere, so dobro vedeli, kaj se dogaja, vendar so na vsak način in brez uspeha poskušali te spremembe zavreti in izničiti. Eksplozija revolucij je bila torej v večini afriških držav samo še vprašanje časa in kolonialne oblasti so se tega dobro zavedale.¹⁶

V oboroženem antikolonialnem gibanju so se praviloma izoblikovala močne družbene in politične silnice, samostojne, v partizanskem načinu boja oblikovane sile ter politična struktura, ki je nadomestila kolonialno. V drugem primeru, ko je bila neodvisnost nekaterim državam skoraj podeljena, pa je vidna veliko večja kontinuiteta kolonialnih ustanov. Kolonialne metropole, ki so izvajale postopno dekolonizacijo, so vodile kolonije preko različnih stopenj samouprave in postopoma prenašale odgovornost na lokalne prebivalce v javni upravi ter na komandni kader v vojski; s tem so ves čas ohranjale visoko stopnjo svoje prisotnosti. Najučinkovitejše gibalno dekolonizacije so bila antikolonialna narodnoosvobodilna gibanja, ki so dala dekolonizaciji Afrike ne le močan zagon, temveč tudi izrazit pečat. To se kaže prek meja ozemelj, kjer so se taka gibanja uveljavila, še zlasti, ko so prešla v oboroženi

¹³ Prav tam, str. 230-231.

¹⁴ Basil Davidson, Afrika u povijesti, Globus Zagreb 1984, str 215.

¹⁵ Joseph Ki-Zerbo, Zgodovina Črne Afrike, Založba Borec Ljubljana 1977, str. 478.

¹⁶ Basil Davidson, Afrika u povijesti, Globus Zagreb 1984, str. 211.

boj. Spodbujala so upornost kolonialno obvladanih ljudstev ter izvajala odločilen pritisk na kolonialne uprave, če so z dekolonizacijo odlašale.¹⁷

Različne države na afriškem kontinentu so bile pod različnimi kolonialnimi upravami različnih evropskih držav. Bivše italijanske kolonije so bile vključene v kategorijo mednarodno nadzorovane dekolonizacije. Neodvisnost sta dobili Libija in Somalija, ki je postala neodvisna država z združitvijo italijanskega in britanskega dela. Džibuti je ostal francoska kolonija do leta 1976. Etiopiji je vrnjena neodvisnost in dodeljena ji je bila Eritreja, ki naj bi imela avtonomijo. To pa je Etiopija hitro ukinila in s tem nepremišljenim dejanjem izzvala eritrejski separatizem. Tudi mandatna ozemlja, ki so bila pred 1. svetovno vojno nemške kolonije - Tanganjika, Togo, Kamerun-, so dobila neodvisnost ob ponovni združitvi delov, ki so jih upravljali Britanci in Francozi. Zataknilo pa se je pri Jugovzhodni Afriki, ki jo je Društvo narodov poverilo v upravljanje Južnoafriški uniji. Ta je skušala ozemlje obdržati na osnovi že preizkušenih modelov geografske kontinuitete.¹⁸

Dekolonizacija v Aziji je postala močna vzpodbuda za dekolonizacijo v Afriki. Prvi val dekolonizacije se je začel v britanskih kolonijah. Anglo-egiptovski kondominij Sudan je postal neodvisen 1. januarja 1956. Iz britanske Zlate obale v zahodni Afriki je 6. marca leta 1957 kot prva dekolonizirana republika podsaharske ali črne Afrike nastala neodvisna Gana. Že leta 1950 je dobila notranjo avtonomijo in - kot se je v procesu dekolonizacije pogosto dogajalo z antikolonialnimi borci in voditelji -, zaprti Kwame Nkrumah je stopil na čelo samoupravne vlade skorajda direktno iz zapora.¹⁹ Julija leta 1956 je Nkrumah organiziral splošne volitve, ki so uzakonile položaj njegove stranke CPP. Nova skupščina se je zbrala, da bi uvedla reforme, primerne za neodvisnost, ki jo je britansko kraljestvo uradno že priznalo. Na prošnjo voditeljev Nkrumaha in Dankaha so Zlato obalo preimenovali v Gano, ki naj bi pomenila prvotno ime plemen na tej obali. V letu 1960 postane Gana republika, vendar ostane v Commonwealthu.²⁰

Največja britanska kolonija v Afriki Nigerija je dobila neodvisnost 1. oktobra 1960, leto kasneje pa še Sierra Leone. V britanskih kolonijah vzhodne Afrike so bile možnosti za nezapleteno dekolonizacijo manjše. Kot povsod, kjer so evropski naseljenci odločili zadržati svoje izrazite prednosti in privilegije, je bila tudi tu dekolonizacija odložena. V Keniji je prišlo do upora zoper bele naseljence, ki so si prigrabili najboljše obdelovalne površine. Upor je nosil naziv Mau Mau po tajnem društvu v plemenu Kiku. Velika Britanija je skušala svoje vzhodnoafriške posesti skupaj s Tanganjiko združiti v federacijo. Ta rešitev se je zdela ugodna evropskim naseljencem in azijski manjšini, zaščitila pa bi tudi britanske interese. Federacija pa ni uspela, Tanganjika je postala neodvisna 1961, Uganda 1962 in Kenija, kjer je bilo nekaj zapletov z uporniškimi gibanjem Mau Mau, leta 1963. Zanzibar je dobil neodvisnost prav tako leta 1963, kmalu potem je bil zrušen sultanat, nekdanji center arabskih trgovcev s sužnji, in mnogi Arabci pobiti. Tanganjika in Zanzibar sta se že naslednje leto združila v federacijo Združeno republiko Tanzanijo.²¹ Razpadla je tudi kratkotrajna zveza dveh Rodezij, Južne in Severne, ter Njase. Severna Rodezija je postala neodvisna pod novim imenom Zambija, Njasa pa kot republika Malavi. Južna Rodezija je enostransko razglasila neodvisnost 1965 in z vlado bele manjšine postala resen problem zaustavljene dekolonizacije.²²

¹⁷ Stane Južnič, *Kolonializem in dekolonizacija*, Založba Obzorja Maribor 1980, str. 226-227.

¹⁸ Stane Južnič, *Kolonializem in dekolonizacija*, Založba Obzorja Maribor 1980, str. 220.

¹⁹ Prav tam, str. 221-222.

²⁰ Joseph Ki-Zerbo, *Zgodovina Črne Afrike*, Založba Borec Ljubljana 1977, str. 481.

²¹ Stane Južnič, *Kolonializem in dekolonizacija*, Založba Obzorja Maribor 1980, str. 222.

²² Basil Davidson, *Afrika u povijesti*, Globus Zagreb 1984, str. 210.

V francoskem kolonialnem imperiju so stvari potekale drugače, saj se je Francija nenehno zapletala v kolonialne vojne, ki so proces dekolonizacije upočasnile. Pomembno leto v katerem so francoske kolonije dobile neodvisnost, je bilo 1960: v tem letu so nastale države Kamerun in Togo, Senegal, Mali, Slonokoščena obala, Benin, Niger, Centralnoafriška republika, Kongo, Gabon, Madagaskar in Mavretanija. Belgija je imela v Afriki veliko kolonijo Kongo. Tudi Belgijci dolgo niso vedeli, kaj naj naredijo, hoteli so se zgledovati po francoskem modelu pridruženja.²³ Vendar je vse skupaj ostalo nedorečeno do leta 1971, ko se je država preimenovala v Zaire, pred tem pa je oblast prevzel general Mobutu. Portugalska je med vsemi najbolj oklevala s dekolonizacijo. Forsirala je idejo o nedeljivosti portugalskega ozemlja, v katerem naj bi bila čezmorska ozemlja integralni del. Mozambik je postal neodvisen leta 1970, Angola pa po dolgi in krvavi vojni leta 1975. Španija je imela probleme v španski Zahodni Sahari, ki je bila predvsem pomembna zaradi bogatih nahajališč fosforja. Na to ozemlje je pretendiral tudi Maroko, vendar pa sta državi na koncu le našli skupni jezik in se sporazumeli o delitvi.²⁴

4. ZAKLJUČEK

Po vseh kolonialnih vojnah lahko pridemo do ugotovitve, da so si mnogi narodi v koloniziranih predelih sveta težko izborili svojo neodvisnost in da je bilo zanjo pobitih mnogo nedolžnih ljudi. Presenetljiva je surovost in brezbržnost kolonizatorjev, ki so neusmiljeno izkoriščali svoje kolonije in nekatere skoraj pripeljali do totalnega poloma in propada. Na to obdobje ne moremo gledati ravnodušno, zavedati se moramo, da bi tudi mi lahko kmalu postali kolonija neke velesile, zato je pomen dekolonizacije še vedno tako velik. Tudi danes nekatere države še vedno niso svobodne in so še dobesedno v lasti tujih kolonizatorjev, ki ne priznavajo svojih napak iz preteklosti in zagovarjajo stališče, da je bila kolonizacija upravičena. Seveda se te velike kolonialne sile zavedajo, da brez brezobzirnega izkoriščanja kolonij in uničenja mnogih ljudstev ne bi bilo njihovega bogastva in bi živele precej skromneje, kot živijo zdaj, ko so bolj razvite od ostalih, ki pač niso pokazale takšne agresivnosti in pohlepa po tujem.

5. VIRI IN LITERATURA

- Metod Mikuž, Svet po vojni 1945-57, Cankarjeva založba Ljubljana 1983,
- Eric Hobsbawm, Čas skrajnosti, Znanstveno in publicistično središče Ljubljana 2000.
- Stane Južnič, Kolonializem in dekolonizacija, Založba Obzorja Maribor 1980.
- Joseph Ki-Zerbo, Zgodovina Črne Afrike, Založba Borec Ljubljana 1977.
- Basil Davidson, Afrika u povijesti, Globus Zagreb 1984.
- Metod Mikuž, Svet po vojni 1958-63, Cankarjeva založba Ljubljana 1983.

²³ Prav tam, str. 213.

²⁴ Stane Južnič, Kolonializem in dekolonizacija, Založba Obzorja Maribor 1980, str. 224.